

VARGA EMŐKE

IRODALMI ÉS KÉPI TRENDEK AZ ANYAORSZÁGI KORTÁRS MAGYAR GYERMEKKÖNYVEKBEN

INNOVATÍV KONTRA KOMMERSZ

A kortárs magyar gyermekkönyv minőségét elismerő nemzetközi díjak relatíve magas száma egyrészt a magyar művészet irodalmi és vizuális koncepcióinak európai trendekhez illeszkedése, másrészt a kvalitást célzó kiadói elvek megerősödése megtörténtéről tanúskodik. Bár a jelen írás az innovatív folyamatok eredményeinek leírására vállalkozik, és nem foglalkozik a teljes esztétikai spektrum vizsgálatával, nem megkerülhető annak a problémának az artikulálása, hogy az anyaországi gyermekkönyvpiacot nemcsak az új trendek, de a kulturális-szociális szempontból nem elhanyagolható jelentőségű kommersz, részben, még ma is meghatározza (vö. Vitéz Ferenc, 2012). Tapasztalható ugyanis, hogy a történetileg hagyományozódó és/vagy kulturális szempontból szinkronon megmutatkozó bizonyos szöveg- és képelemek egyszerű mintákká degradálódnak például olyan hazai kiadványokban, melyek a popularizáló Walt Disney-örökséget teszik „divattá” vagy amelyek a manga-stílus pusztá külsőségeivel apellálnak; mesének álcázzák a hétköznapi történetet; cselekményvázra csupasztják a fantáziát; unalomig ismétlik a báj és a kellemesség több generáción keresztül öröklődő képi megjelenítési módjait, stb. Noha az innovatív és a kommersz gyermekkönyvek arányát – célirányos empirikus kutatások és pontos metódus híján – nem lehet számszerűsíteni, annyi bizonyosan állítható, hogy a színvonal alatti gyermekkönyvek száma napjainkban is eléri a kritikus küszöböt, és hogy ez a tény feladatot ró az aktuális kritikára.

Ami az innovatív eredményeket illeti, a kétezres évek legelején a társadalmi-politikai-kulturális változásokkal összefüggő, az anyaországi gyermekkönyvkiadást forradalmasító új szemléletrendszerek hatása ma is érzékelhető (az ezzel kapcsolatos individuális és intézményi szerepekről, történeti összefüggésekről például a Magyar Gyermekirodalmi Intézet, a Csimota Kiadó, a Csodaceruza folyó-

irat megalakulásáról lásd többek közt Révész Emese, 2014 és Bárdos József, 2010 írását), noha, bő egy évtized múltán, a folyamatok már kétségtelenül kevésbé intenzívek. Az irányelvek letisztulni, a meglévő trendek felerősödni látszanak – a konszolidáció a tematikus, a strukturális, a műfaji/mediális jellemzőkre egyaránt kiterjed. E három területen belül, az utóbbi évtizedben, elsősorban a következő szempontokra: a nonkonform, az extrém, a tabu és a korábban nem „korosztályos” témák megjelenése; az alkalmazott versformák palettájának kiszélesedése (Petres Csizmadia Gabriella, 2016); a beszédmódok összetettebbé válása; a népszerű mesék és történetek tartalmi és műfaji felülírása, kifordítása, kiterjesztése; az önreflexivitás felerősödése – nemcsak a szöveg, de az illusztrációk tekintetében is; a mediális erőviszonyok módosulása, azaz a vizualitás jelentőségének növekedése (akár a nyelvi rovására), a képpel kapcsolatos befogadói feladatok megsokszorozódása. Összetettebbé vált ugyanis az illusztrációk perspektíva-rendszere, ezzel összefüggésben a méretarányok és a térviszonyok elkülönülnek a „valóságostól”, az állóképi illusztráció egyre gyakrabban az animációs film plánjaiból építkezik. Említésre méltó példákkal szolgál a könyvkiadás olyan új kategóriákban, mint az önálló képi narrációt megvalósító szótlán könyv (*Milyen színű a boldogság?* (1. ábra), *Otthon, Robotok*) és a képi „olvasást” mint olyat a megértés feltételeként szöveg bönghészők (*Utazz bálnabusszal!*) (2. ábra).

1. ábra

A továbbiakban a tematikus szövegi jellemzőkre és a képi nézőpont-

technika újdonságaira koncentrálna, a teljesség igénye nélkül példázunk a gyermekirodalom és -illusztráció fontosabb, mára már határozottabban körvonalazható nívóumait és tendenciáit.

2. ábra

ÚJ TÉMÁK

Tematikus szempontból a rendszer-változásig meghatározó „in usum Delphini” jellegű, adaptív szemlélet az utóbbi években az extremitás és a „felnőttesség” elve (vö. Lovász Andrea, 2015) váltotta fel, elsősorban annak köszönhetően, hogy az új történetek (mesék, meseregények, más kispikái és verses műfajok) kitágították a szociális látószöveget, hogy az emberi élet mindennapi, evidens és ünnepi eseményei mellett a betegséggel, az öregséggel és a halállal kapcsolatos tapasztalást is az ábrázolt gyermeki világ részévé tették. Az utcagyerekek, a mélyszegénységben élők, a háború tragédiáit megszenvedő fiatalok sorsát, a szíami ikrek mindennapjainak embert próbáló helyzeteit, stb. bemutató fordításirodalom mellett (pl. *Szavazz rámm!*, *Anup és a csodálatos tűzhely*, *A kék kabátos lány*, *Egy*) olyan magyar szerzőktől származó gyermekirodalmi művek is a piaci kínálat részévé váltak, mint az apa halála okozta veszteséget bemutató *Apufa* vagy a súlyos betegségben szenvedő anyát ábrázoló *Anyát megoperálták*. A non-konform témák „komolyságát” ugyanakkor gyakran oldja fel a nyelvi-képi abszurd és humor, mely a „kicsiségek felértékelésén” (Dobszay Ambrus, 2013) vagy az animizáló és antropomorfizáló

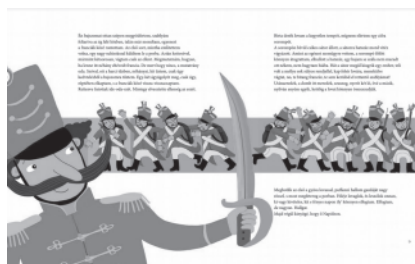
művészi eljárás korábban érintetlen (akár morbid vagy „illetlen”) tématerületeinek bevonásán alapul (lásd *Orrfűjós mese*, *Tetűmese*).

Figyelmet érdemlő a közelmúlt történelmi-politikai kérdéseit tematizáló parabolák és multimediális művek (képeskönyvek, drámaívek) megjelenése is. Az *ellenség* például – összetett szöveg-kép-viszonyrendszerre és magát a könyvtárgyat „harctérre” tévő alkotói elve révén – a hadban álló katonák közti személyes megbékélés lelki folyamatát mutatja be, míg a memoárjellegű kép jelrendszerébe is átfordító *A házi csoki színe*, valamint a magyar művész illusztrációival közreadott *Barna hajnal*, a jelen és a közelmúlt diktatúráinak természetrajzát.

A tematikus határok tágításában szerepe van a szülő-gyerek kapcsolat helyébe a nagyszülő-gyerek viszonyt állító, a novellát és a mesét az oral history műfajával vegyítő műveknek is. Az idősebb generáció érték- és szokásrendjét adekvát nyelvi-képi stílus és narrációstechnika közvetíti például *A topolai mozi titka* című ifjúsági regényben vagy *A tündér csizmája* című mesében.

Részben tematikus, részben műfajmediális változásokat eredményez a *sensus communis* részét képező történetek és emblematikus gyermekirodalmi műfajok újra orientálása, vagyis ezek „stabil” strukturális pontjainak, poétikai „normáinak” kitérítése, avagy kibillentése, kifordítása. A *Világvége alsó* című antológia és az *Esti mesék lázadó lányoknak* című gyűjtemény például a népmese, az *Egyik kutya, másik eb* című kötet, főként a képi humor révén, a közmondás szemiotikai kódjait írja felül. A gyermekbefogadókát megcélzó verses elbeszélés korábban jellemző költői eszköztárát, a vers tárgya és a versben beszélő közti viszony új perspektiválása (orientálása) révén bővíti ki a Garay obszitos-történeteit újraértelmező *Háry, a rettenő magyar vitéz* (nemcsak szöveg-, de képanyagával is, és még inkább pedig ezek mediális átfedéseivel és kontrapontjaival) (3. ábra), a műnemek metaviszonyba állításának költői „eseményével” pedig a *Líra és Epika* című kötet. (Ebben a mesében a műnemek poétikai jellemzői mint antropomorf, egymással lírai, illetve prózai nyelven vitázó, harcoló és szövetkező lények, mint királyok, királylányok, katonák, udvarhölgyek stb. figurálódnak és töltik be a külön-

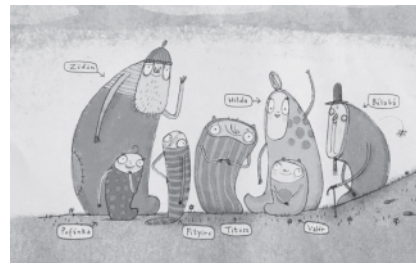
böző mesei funkciókat és szerepköröket).

3. ábra

A könyvegész struktúrájára van kihatással az az egyre gyakrabban érvényesülő (a gyermekkönyvkiadásban többé-kevésbé persze mindig is jelenlévő) elv, mely a szépirodalmi minőségeket (a mesei történetektől a versformáig) a tudományos-népszerűsítő gyerekkönyvek műfajaira jellemző témáknak és klasszifikációs szempontoknak rendeli alá (szerencsésebb esetben a két szövegtípust azonos rangon kezeli). E feltételezhetően piaci és praktikus okok meghatározta alkotói-kiadói elgondolás szerint hasznos az, ha a mű (a történetek, a figurák és viszonyaik, a képek, a tipográfia, a könyv arányai stb.) a lexikális vagy a pedagógiai szempontból célratorőnek tetsző információk mentén szerveződik meg. Hogy a művészi minőség és a praktikus szempontok ugyanakkor nem feltétlenül mondanak egymásnak ellent, ezt olyan, az általános intézményi nevelési programokhoz tematikus szempontból szorosabban illeszkedő verseskötetek és antológiák jelzik, mint például a télelő ünnepeit, szokásait bemutató *Adventi kalendárium*, vagy az *Elveszett alvókák*, a *Toppantós* vagy a betűismeretet (is) tanító *Alfabéta és a 44 rabló*. A struktúra mélyebb rétegeire van hatással az, ha a történetbe szervesen épül be egy kvázi-lexikális, például a madarakról szóló, az állattani leírásokat imitáló információsorozat, mint a *Jómadarak pácban* című gyermekkönyvben, melyben, ugyanakkor, a szöveg képi reprezentálásának módja (betűtípus, sorok hossza, sortávolság stb.) éppen a kétféle szövegműfaj, a regényes és az ismeretterjesztő elkülönítésének célját szolgálja. A könyv tartalmi elemeinek feltérképezését és a jelentés dekódolását segítik elő azok a vizuális alapú „osztályozások” is, melyek a könyv belső borítóján, már a történet olvasásának megkezdése előtt, „eligazíta-

nak”. Az *Egy kupac kufli* (4. ábra) és *A topolai mozi titka* például társítja egymással a szereplők nevét és a figurájuk rajzát, a *Meseatlász* pedig a földrajzi neveket és a mesei történetek térképét.

4. ábra

Bár már az elmúlt évtizedet megelőző időszakot is jellemezte a gyermeki tudatot és látásmódot szimuláló állatmese és versszöveg, mára egyértelműen trendé vált a házi- és az egzotikus állatok, a dinoszauruszok mint mesehősök figurájának bizonyos népmesei szerepkörök szerinti megformálása. Propp kifejezésével élve az „útnak indított” állathősök elsősorban a szegénylegény, a legkisebb királyfi vagy az okos leány funkcióit töltik be, ugyanakkor az őket, illetve rajtuk keresztül a gyermeket jellemző tapasztalatlanság, sérülékenység, meg nem értettség miatt a „falu bolondja” hőstípusnak is örökösei. Mint állati és emberi lények, akiknek bátorsága gyakran tudatlanságból fakad, a próbák során olyan tapasztalásra tesznek szert, mely a humán (gyermeki) tapasztaláson messze túl van. Mindennek közvetítésében, legalábbis e mesetípus legsikerültebb alkotásaiban, fontos szerepe van az abszurdnak és a többféle olvasatot potenciáló humornak (*A boszorkány cica*, *Utazás Dínómdánomba*, *A tigris és a motyó*, *A csupaszín oroszlán*).

ÚJ NÉZŐPONTTECHNIKÁK

Az illusztrációk jelentőségének fentebb említett növekedése egyrészt mennyiségi tényezőkkel, másrészt a képnek a jelentésképzésben betöltött új funkcióival van összefüggésben. Nemcsak arról van tehát szó, hogy napjainkban az illusztrációk méretük, darab- és arányszámuk, a színek intenzitása és árnyalatgazdagsága stb. miatt határozzák meg erőteljesebben a könyvtárgy minőségét, de arról is, hogy e változás a történetek közvetítésének módját és eredményességét is egyre

intenzívebben befolyásolja. Az európai képi trendeket követő, innovatív illusztrációk a befogadótól több figyelmet, szofisztikáltabb képolvasói technikát várnak el.

Az extenzív szerkezetű illusztráció, azaz az olyan kép, amelynek fő irányvonalai áthatolnak a kereten, azáltal válik „nehezebben” dekódolhatóvá, hogy vizuális tartalma csak a valóban megjelenített (a láthatóvá tett) képcentrum alapján vonatkozatható „bizonyossággal” a szövegre, így mindaz, ami elkeretezett, ami túlnyúlik a könyvlapon, megfejtendő marad (Szívlapát, Bodzabél, Pesti mese). Komplexitás jellemzi a teret szimuláló nézőponthasználatot is: a valóságban (a gyermek szemmagasságából) leginkább megtapasztalható látási élmény, illetve a tárgyak és a szereplők kanonikus ábrázolásában megszokott beállítások reprodukálása mellett/helyett az illusztrációk gyakran felülről vagy békaperspektívából, avagy egyszerre több nézőpontból teszik láthatóvá a mesei tartalmat. A dekódolás, a kommersz képek sablonjaihoz és kanonikus beállításaihoz képest nyilvánvalóan plusz feladatot jelent a befogadónak (A fába szorult hernyó, A nyúlformájú kutya). Az ifjúsági regények illusztrátorai a multifokális mellett a halszemoptika működtetésével is kísérleteznek, lásd például a Batka képeit, amelyeken a képzeletbeli optika által meggörbített, szimulált térben a szövegre vonatkozatható tárgyi világ elemei sűrítetten, ugyanakkor (az íves elrendezésnek köszönhetően) erősen hierarchizálva vannak jelen.

Máskor a képi síkot a két dimenzió számára megőrző ábrázolási eljárásnak a tériesítő nézőponttechnikákkal való vegyítése teszi összetettebbé a látványt. Például A Vadhattyúk fekete-fehér képein, egyrészt a könyv lap felhártsága előtt önmagukban tériesített testek láthatók, másrészt – a formák és/vagy a képi kompozíciók peremén – jelölt nélküli képi jelölők, melyek legalább annyira nem szerves részei az ábrázolt figurának, mint amennyire igen. Ezáltal a látványnak egyszerre lesz jelentéshordozó és „puszta” dekoratív szerepe (5. ábra). Bizonytalan státusú képelemekből építkeznek többek közt az Egy másnap (6. ábra) illusztrációi is.

alkalmas a meseszövegekre jellemző omnipotens elbeszélői nézőpontot átfordítani a képibe, azaz a mindent tudó és látó mesélő által felkínált összetett tudást egyetlen képfelületen, az információkat sűrítve, megjeleníteni.

7. ábra

Bár a jelen írás az anyaországi gyermekkönyvek új irodalmi-képi jellemzőiből csak néhányat vett számba, talán így is érzékelhető, hogy az ezredfordulón újjáéledt gyermekirodalom és -illusztráció ma már több szállal kapcsolódik az innovatív európai trendekhez.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Révész Emese: *Piroska Kiberádiában, A kortárs gyermekkönyv-illusztráció új útjai*, Műút, 2014. január 13. [cit. 2019-08-24] Interneten elérhető: <http://www.revart.eoldal.hu/cikkek/gyermekkovnyv-illusztracio/kortars-gyermekkovnyv-illusztracio.html>
- Bárdos József: *Egy működő gyermekirodalmi kánonért*, Fordulópont, 2010. 50. sz. [cit. 2019-08-24] Interneten elérhető: http://www.fordulopont.hu/FP-50_bardos-50.pdf
- Petres Csizmadia Gabriella: *A kortárs gyermekköltészet sajátosságai és típusai (1. rész)*, Katedra, 2016. XXIII/4. [cit. 2019-08-24] Interneten elérhető: <http://katedra.sk/2016/03/31/petres-csizmadia-gabriella-a-kortars-gyermekkovltesztet-sajatosagai-es-tipusai-1-resz/>
- Lovász Andrea: *Felnőtt gyerekirodalom - Tanulmányok, kritikák és majdnem lexikon*. Budapest, Cerkabella Könyvek Kft., 2015. ISBN: 9789639820609
- Verszay Ambrus: *Gondolatok a gyermekversek megközelítéséről*, Új Forrás, 2013. [cit. 2019-08-24] Interneten elérhető: <http://www.jamk.hu/ujforras/040213.htm>
- Vitéz Ferenc: *A giccs: a „művészies limlom”*, Néző Pont, 2012. 7. évf. 45. köt. [cit. 2019-08-24] Interneten elérhető: http://www.licium.hu/media/documents/45_nz_pont_2012_prilis_mjus_folyirat.pdf

Nem látom, kik vannak a nézőtérben, de tudom, hogy Nessay néni is ott ül valamelyik széken. Emlékszem, mindig mondogatta, hogy egyszer még sokra viszem... azt hiszem, most nagyon büszke rám.

6. ábra

Elvi nézőpontot kínálnak fel a befogadónak a tárgyakat transzparens módon megjelenítő illusztrációk. A figurákat ugyanis, azok függőleges tengelye mentén, a kép kettévetszi, így a rejtett (elvi) nézőpontból nemcsak az látható, ami a tárgyon kívül van, ami a környezet része vagy ami a figura külső tulajdonságaihoz tartozik hozzá, hanem az is, ami belül rejtőzik, például egy házban (Nálatok vannak-e állatok?) vagy a járda alatt a földben (Zseblámpás mesék) (7. ábra) vagy a várandós Bab mama hasában (Baba bab). A nézőponttechnika használatának ez az új trendje elsősorban az illusztrációk mint szövegreferens képek státusának megerősödése miatt figyelmet érdemlő. A transzparens megjelenítés ugyanis

5. ábra